

строфы, стилистического приема переноса (анжамбемана). Для служебных частей речи также характерно совмещение нескольких способов актуализации.

Литература

1. Бурцева В. В. Словарь наречий и служебных слов русского языка / сост. В. В. Бурцева. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2005. – VIII, 750, [10] с.

2. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста / В. П. Григорьев, И. И. Ковтунова, О. Г. Ревзина и др. / Под ред. В. П. Григорьева. – М.: Наука, 1990. – 304 с.

3. Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени): Монография / Елена Скоробогатова. – Харьков: НТМТ, 2012. – 480 с.

4. Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостильях: Монография / Елена Скоробогатова. – Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 240 с.

5. Тимофеев Л. И. Словарь литературоведческих терминов. / сост. Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев – М.: Просвещение, 1974. – 509 с.

Олена Маленко
(Харків, Україна)

КУЛЬТУРНІ КОДИ НАЦІОНАЛЬНОГО В ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО АНТРОПОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО МОВОЗНАВСТВА

Гуманітарна рецепція явищ людського буття, зокрема його суспільних, інтелектуальних, культурних, мистецько-естетичних сфер перебуває сьогодні в пошуках тих векторів, які б забезпечили не лише всебічність осмислення феномену людини як Homo Socialis, а й спрогнозували перспективи невичерпності її пізнання. Майже кризовий стан деяких гуманітарних дисциплін примусив науковців переглянути ті завдання, які

висуває перед собою гуманітарика й визначити, наскільки вона здатна виконувати важливу для сьогодення місію.

Відомий культуролог Михайл Епштейн убачає відновлення статусу гуманітарного знання в його поверненні насамперед до суспільних потреб, а це, зокрема, й активізація процесів пізнання людиною себе самої ж для її комфортного й перспективного соціального буття й закріплення цієї інформації в людській свідомості.

Розуміння людиною своєї сутності, своїх коренів, базових цінностей і свого призначення, на думку багатьох науковців, дозволить людству уникнути численних соціальних проблем, війн, конфліктів, а також гармонізувати приватне буття. Ким є кожна людина серед собі подібних? Які має властивості, що індивідуалізують її, і які ознаки, що дозволяють ідентифікувати її як представника певної спільноти – етносу, народу, нації, і, відповідно, певної культури? Питання національно-культурної ідентифікації все частіше постають перед ученим світом та й окремою людиною, яка в умовах глобалізації, національно-етнічної й мовної інтерференції прагне знати, хто вона і які має витоки. Латинське *ad fontes* (*до джерел*) усе активніше спонукає нас до пошуків своїх начал.

Тому цілком природно в річищі сучасних гуманітарних наук сформувалася низка міждисциплінарних знань, які апелюють до маркерів національної й персональної ідентичності – етнологія, етнопсихологія, етнопедагогіка, лінгвокультурологія, культурна антропологія, етнолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістична географія, етнопсихолінгвістика та інші. Ці наукові галузі перебувають сьогодні в стадії становлення, розробки поняттєвого апарату, метамови й методології дослідження, конкретизації предмета й векторності його вивчення. Науковим підґрунтям цих галузей є антропологія, у межах якої було сформовано систему відповідних дисциплінарних методів – етнографічних, лінгвістичних, археологічних, психологічних та інших для вивчення й опису фактів культурної діяльності людини.

Найбільш продуктивними в межах мовознавчої парадигми на сьогодні виявилися студії з етнолінгвістики й

лінгвокультурології, хоча подекуди маємо певне накладання й розмитість дослідницьких і методологічних параметрів у межах цих галузей, що свідчить про пошуки релевантних стратегій і тактик наукового опису мови в її національно-культурних виявах.

Зацікавлення національно-культурною специфікою кожної з мов сягає доби європейського романтизму, коли постала потреба формування національної ідеї, яка спирається на наявність у народу його власної території, історії, героїки й мови. У межах цього світогляду Вільгельм Гумбольдт сформулював відомий нам постулат: мова є духовною енергією народу, у дивовижний спосіб закодованою у звуках.

Мова, зазначав мислитель, завжди втілює в собі своєрідність цілої нації, тому в її надрах ми «повсякчас знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації» [5, 373]. Тож було покладено початок усвідомленню людиною свого етнічного й національного статусу та його ідентифікації через мовний код.

Виходячи із цього, маємо розуміти, що все, пов'язане з етнобуттям – ментальним, культурним, духовним, акціональним, предметним і уявним, відбивається в мові. Таке осмислення мови зазнало розвитку ще в працях представників Харківської лінгвістичної школи (професори І. Тимковський, І. Орнатовський, Із. Срезневський, О. Потебня), що закладали підґрунтя східнослов'янської лінгвістики на засадах психологізму. Мова як система знаків, зв'язок мови з мисленням; природа словесного образу й загалом словесної творчості; національний характер мови – це ті ключові позиції, на яких трималися наукові дослідження в царині східнослов'янського мовознавства II половини XIX ст.

Спираючись на праці Гердера й Гумбольдта, на початку XX ст. активізували вивчення специфіки різних мов крізь призму характеру народу – носія мови та його звичаїв і традицій, й американські мовознавці, зокрема Ф. Боас та його учні. Беручи за основний дослідницький матеріал мову різних індіанських племен, які не мали писемності, відшуковуючи в ній елементи їхньої культури, учені намагалися зрозуміти її

специфіку саме через мову, більше того, їх цікавило, як втілюється в цих мовах уявлення індіанців про світ і своє місце в ньому. Тобто пошуки знань про плем'я відбувалися шляхом вивчення його мови.

Це була реалізація важливого суспільного завдання - віднайти інформацію про тих, хто був автохтонним населенням обох Америк, у кому втілено генетичний дух цієї землі. Ідеї Боаса підхопили й розвинули у своїх студіях Е. Сепір та Б. Уорф, які постулювали, що пізнання світу визначено мовою, якою послуговуються люди (різні мови – різні картини світу; антропологічна лінгвістика або когнітивна етнолінгвістика).

Здійснюючи шлях психологічного, формально-структуралістського, функційного, когнітивного, прагматичного аспектів вивчення мови, лінгвісти кінця ХХ століття знову повернулися до питання ментальних і культурних особливостей разків мовної й мовленнєвої діяльності людини.

Людина як творець і споживач мови, її реципієнт та інтерпретатор виявилася не універсальним та безликим *Homo Sapiens* і *Homo loquens*, а насамперед *Homo Ethnikus* – людиною етнічною, зануреною в певний культурний контекст з його світоглядними, вербальними, етичними стереотипами, традиціями, цінностями.

Окрім суто наукових чинників зацікавлення етнокультурними особливостями людини-мовця, маємо й вагомі суспільні причини збереження, і, відповідно, декодування інформації, пов'язаної з національно-культурними кодами. Свідомість сучасної людини перебуває в складних умовах соціальних і світоглядних суперечностей: з одного боку, маємо тенденцію до формування спільного буттєвого універсуму (територіального (як, наприклад, Євросоюз), освітнього, культурного, інформаційного, вербального), де кожна людина може почуватися комфортно як носій спільної інформації й комунікант, що вільно володіє мовою міжнародного спілкування, скажімо, англійською), з другого – навіть у таких, певною мірою, комфортних умовах людина має набір тих ознак, які вирізняють її з-поміж інших: її реакції, смаки й уподобання, духовні й моральні пріоритети, етичні й поведінкові норми,

навіть оцінні модули – можуть бути різними залежно від етноментальної рецепції. Розуміння цього здатне вплинути на багато речей: від порозумінь у приватній сфері до улагодження соціальних, політичних і воєнних конфліктів.

Активізація студій з етнолінгвістики й лінгвокультурології в останнє десятиліття ХХ століття відбулася майже синхронно на теренах слов'янського мовознавства – праці таких учених, як Анна Вежбицька, Єжі Бартмінський, Нікіта та Світлана Толстіє, Валентина Маслова, Віктор Топоров, Лідія Лисиченко, Віталій Жайворонок, Олег Тищенко, Павло Гриценко, Світлана Єрмоленко, Віталій Кононенко, Олена Селіванова, Роман Кісь та інші склали в нашому науковому контексті теоретико-практичну основу для вивчення сфер, у яких виявляє себе колективна свідомість – *вербальних* (мова й комунікація), *акціональних* (обряди, ритуали), *ментальних* (уявлення, звичаї, традиції) форм народної культури.

Саме цими рівнями окреслюється кожна конкретна етнічна картина світу, яка есплікується насамперед у мові й мовою. Особливої значущості сучасні науковці, слід за своїми слов'янськими та американськими попередниками, надають вербальним засобам об'єктивації етноментального зрізу буття людини.

«Мова національно специфічна, і на її підґрунті можна реконструювати особливості національної ментальності; засобом її опису слугує універсальний субкод *lingva mentalis*... елементарні, далі не членовані смисли, універсуми людської свідомості», – так прокоментувала Анна Вежбицька статус мови в репрезентації етносвідомості [3, 115].

Упровадження теоретичних положень у практику, тобто здійснення суспільно корисних проєктів, відбувається в етнолінгвістиці здебільшого на рівні створення відповідних словників та енциклопедій (ця практика дуже поширена в європейській та американській освітніх площинах). Подекуди для цього потрібна концепція, що допоможе типологізувати матеріал за тими параметрами, що є ключовими. Так, польський етнолінгвіст Єжі Бартмінський застосував у створенні «Словника стереотипів та символів народної культури»

(1996-1999) розроблену ним теорію вербальних стереотипів, згідно з якою *вербальним стереотипом* є «уявлення про предмет, сформоване в межах певного колективного досвіду, яке визначає те, що являє собою цей предмет, який має вигляд, як діє, як сприймається людиною. Разом із тим це уявлення втілене в мові, доступне нам через мову й належить колективному знанню про світ» [1, 68].

Вербальні стереотипи, за концепцією науковця, є категорією пізнання, адже в тому, як типовий представник певної культури бачить і вербально кодує той чи інший об'єкт, криється цікава інформація про колектив (етнос), його прагматичні, естетичні вподобання, особливості осмислення та відображення дійсності. Серед джерел формування вербальних стереотипів - різножанрові фольклорні й паремійні зразки, у яких закладене й відображене різнорівневе сприймання етносом того чи іншого об'єкта. Тобто йдеться про *етновербальні* стереотипи. Межа між мовою та культурою в цьому разі стає гнучкішою, не такою чіткою.

І хоча Бартмінський не уникнув критики щодо залучення фольклору насамперед до мовної, а не духовно-художньої практики, а також певного змішування діалектів та літературної мови як об'єктів дослідження в етнолінгвістиці (Дядишева-Росовецька Ю. Б. «Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського»), не можемо не погодитися з тим, що створення етнолінгвістичних словників у межах кожної з лінгвокультур має суто практичне значення, адже насамперед це словники стереотипів, тобто закріплених у мові та культурі характеристик, співвідносних з назвою предмета або його образної версії. Через ці стереотипи може зчитуватися різнорівнева інформація – побутова, ментальна, духовна, культурна, акціональна. Тобто словник стає джерелом тих знань про етнос, які не може дати ні археологія, ні етнографія.

Українська етнолінгвістика також переймається лексикографічним описом національно орієнтованих мовних знаків, висуваючи завдання описати корпус тих шарів лексики, у якій семантичний аспект поєднується із етнокультурною мотивацією (наприклад, народна лексика ткацтва

(І. Ніколаєнко), кулінарії (Є. Турчин), чоботарства (М. Пономар), інших видів народних промислів). Складні аспекти структурно-семіотичного і концептуального моделювання (О. Тищенко); проблеми реконструкції культурно маркованого тексту (В. Конобродська), діалектне словотворення в його семантичній мотивології (М. Олійник), сфера акціонального влаштування народного буття (П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко) стали предметом вивчення й опису в етнолінгвістичній парадигмі. Традиційно увагу привертає й народний символ як знак, що відбиває рівні давнього пізнання й освоєння людиною довкілля й всесвіту (розвідки М. Голянич, В. Жайворонка, В. Кононенка). Перебуває в активі синхронних мовознавчих пошуків і проблема етнології тексту, що корелює із сучасними теоріями розуміння тексту як основного вербального продукту (функцій на парадигма мови).

Культурні цінності, репрезентовані мовою в різних видах дискурсу, стали предметом вивчення в лінгвокультурології, яка так само прагне осмислити й описати факти мовної й культурної реальності, екстрапольовані в контекст синхронії. Дослідники прагнуть визначити, *що* саме є для лінгвокультурології визначальним: відбиття в живій національній мові явищ матеріальної й духовної культури (В. Маслова) чи взаємозв'язок культури й мови в її функціонуванні з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні доміанти, тобто систему норм та загальнолюдських цінностей (В. Воробйов).

Якими б не були настанови у формулюванні дефініції лінгвокультурології та уточнення її поняттєво-методологічних засад, маємо спробу науковців поєднати культурну діахронію й синхронію в їхній проекції на мову. Фразеологія, паремія, діалектний шар мови, різножанровий фольклор, етикетні формули, комунікативні моделі дають багатий матеріал для переконання в тому, що мова здатна кодувати, отже акумулювати інформацію про різні аспекти людського буття.

Вивчаючи цей лінгвокультурний матеріал, ми можемо дізнатися, що є властивим для ментальності, характеру й культури представників тих чи тих народів. Індивідуалізм чи колективізм, скритність чи щирість, миролюбність чи

агресивність, хвалькуватість, безшабашність, щедрість або економність, раціональність, прагматизм – мають тенденцію стабільності в етнохарактері, адже етноментальність визнають статичною категорією.

Чи знають носії цих характеристик усе про себе? Аби жити в злагоді із собою та сусідами? Можливо, сьогодні місія антропоцентричного наукового дискурсу полягає в тому, щоб стати корисною у вирішенні серйозних суспільних проблем? Цьому посприяє популяризація наукових знань у різних освітніх і видавничих проектах – уведення здобутої етнолінгвістичної й лінгвокультурологічної інформації до програм середньої та вищої школи, реалізація проектів «Культура добросусідства», видання науково-популярних енциклопедій, словників та інше.

І хоча сьогодні психологи і філософи ставлять під сумнів об'єктивність таких понять, як національний характер і національна свідомість, вважаючи їх архаїзмами доби романтизму, лінгвісти активізують свою наукову діяльність щодо пошуку інформації про національно-культурну ідентичність людини, закладену в мові й реалізовану мовою.

Тож, перспективи в цій галузі є, попереду багато цікавої й потрібної роботи. Особливо в україністиці, де студії з етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології, перебувають у стані формації в контексті національної школи антропологічно орієнтованого мовознавства.

Література

1. Бартминський Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминський. — М., 2005. — 486 с.
2. Вапіров С.Ю. Аспекти вивчення національної ментальності в мовній системі та художньому дискурсі // Нова філологія / С.Ю. Вапіров. — 2001. — № 2 (11). — Запоріжжя: ЗДУ, 2001. — 266 с.
3. Вежбицкая А. Язык, культура. Познание / А. Вежбицкая. — М.: Русские словари, 1996. — 411 с.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы / В.В. Воробйов. — М., 2008. — 336 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1985. — 452 с.

6. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : Монографія / С. Я. Єрмоленко. — К.: НДІУ, 2007. — 444 с.
7. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство / В.В. Жайворонок. — 2004. — № 5–6. — С. 23–35.
8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси / Віталій Жайворонок. — К.: Довіра, 2007. — 262 с.
9. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Роман Кісь. — Львів: Літопис, 2002. — 304 с.
10. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія : Навчальний посібник / В. Кононенко. — К. : «Вища школа», 2008. — 328 с.
11. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія / В.В. Красних. — М., 2002. — 344 с.
12. Маслова В.А. Лінгвокультурологія : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. — М., 2001. — 206 с.
13. Потебня А. А. Мысль и язык / А.А. Потебня. — К.: СИНТО, 1993. — 191 с.
14. Потебня А.А. Собрание трудов: Символ и миф в народной культуре / А.А. Потебня. — М.: Лабиринт, 2000. — 479 с.

Тетяна Мельнікова
(Харків, Україна)

ЗНАЧЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стрімкий розвиток світового глобалізаційного процесу, прогрес інформаційних технологій, зміцнення професійних, фінансових, інтелектуальних, творчих та особистих зв'язків, що відбуваються останні десятиріччя та є ознакою сучасності, призвели до значного зростання обсягу та якості міжнародних стосунків не лише на державному, але й на професійному та особистому рівні. Спілкування між громадянами в галузі освіти та науки, бізнесу та фахової діяльності, розвиток дружніх стосунків виходять на новий комунікативний рівень та потребують відповідності до зовсім нового рівня вимог. На